

УЧАСТЬ С.В. РУДНЕВА У СТВОРЕННІ ОБОРОННИХ ФОРМУВАНЬ ПУТИВЛЬСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ НАПЕРЕДОДНІ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1941-1945 РР.

Розглядається участь С.В. Руднева в 1940-1941 рр. у становленні Путивльської районної організації ТСОАвіаХіму та формуванні місцевого винищувального батальйону, котрі відіграли певну роль у подальшому розгортанні партизанського руху в Сумській області.

Ключові слова: винищувальний батальйон, оборона, Путивльський район, Руднев С.В., Сумська область, ТСОАвіаХім.

Біографія видатного партизанського воєначальника Героя Радянського Союзу Семена Васильовича Руднева (1899-1943) сповнена численних «білих плям» і маловідомих сторінок. З огляду на 70-річчя початку партизанського руху в Україні, цілком актуальним є спроба звернутися до питання роботи цієї непересічної особистості в оборонних структурах Путивльського району Сумської області протягом 1940 – першої половини 1941 рр.

Під час проходження С.В. Рудневим служби на Далекому Сході в якості начальника політвідділу і комісара 1-ї військово-будівельної бригади, після арешту органами НКВС з лютого 1938 р. по жовтень 1939 р. він перебував під слідством по звинуваченню у створенні правотроцькистської організації, шпигунстві на користь Японії та участі у т. зв. «толмачовській опозиції». Зрештою, суд його виправдав, але Руднев змушений був піти у відставку¹.

Точну дату прибуття родини Рудневих до м. Путивля – районного центру Сумської області, встановити складно. Звичайно, що певний час був потрібен на те, щоб оговтатися після півторарічних поневірянь Семена Васильовича слідчими ізоляторами, поновитися у партії і, зрештою, зібравши речі, дістатися малої батьківщини. Звичайно, що значну кількість часу зайняло владнання справ щодо звільнення з лав РСЧА, адже зловісна директива начальника Політуправління РСЧА Л.З. Мехліса від 14.01.1938 р. про учасників так званої «антипартизної армейської белорусско-толмачевської групування», залишалася в силі². Крім усього, переїзд залізницею з Далекого Сходу до України навіть сьогодні займає цілий тиждень.

Автори офіційних біографій С.В. Руднева, численних газетних публікацій і навіть меморіальних знаків, встановлених на його честь, не

враховуючи вищенаведеного, автоматично «переносили» Руднева із зали судових засідань у м. Хабаровську до Путивля³, причому одразу на посаду голови Путивльської районної ради «Товариства сприяння обороні, авіації та хімічному будівництву»(ТСОАвіаХім)⁴. Зрештою, можна погодитись із твердженням, що Семен Васильович пішов у відставку наприкінці 1939 – на поч. 1940 року⁵.

Як людина, котра не могла залишатися осторонь громадського життя, та й просто як чоловік, обов'язком якого було утримання родини, Семен Васильович через владні структури наполегливо шукав можливості для працевлаштування. З огляду на 20-річний стаж перебування в РСЧА, цілком природним виглядає той факт, що він звернув свою увагу на місцеву організацію ТСОАвіаХіму. Відомо, що Руднева на новій посаді було затверджено рішенням бюро Сумського обкому КП(бУ) лише 03.01.1941 року⁶. Не виключено, що певний час пішов на перевірку лояльності та, можливо, на випробувальний термін. Ознайомлення з роботою районної ради добровільного оборонного товариства і окремих його первинних організацій привело С.В. Руднева до висновку, що вона не відповідає вимогам часу. Довелося розпочинати заледве не з нуля: майже щодня разом із заступником з бойової підготовки Григорієм Гвамберідзе⁷ він відвідував села, підбирав кадри для первинних осередків «ТСОАвіаХіму» організовував заняття з активістами.

У системі заходів, спрямованих на зміцнення обороноздатності СРСР у 1930-х роках, особливе значення надавалося фізичному вихованню молоді і широкій пропаганді військово-прикладних видів спорту. Спортивні товариства ТСОАвіаХіму проводили велику роботу із загальної фізичної під-

готовки, стрілецької справи, парашутного спорту. Залучення широких верств населення здійснювалося у т.ч. за рахунок проведення районних «Тижнів оборони», під час яких організовувалися вечори військової справи, огляди стрілецьких гуртків, військово-спортивні змагання, складання нормативів комплексу «Готов к труду и обороне»⁸.

Рішенням Путивльського міськвиконкому для Будинку оборони ТСОАвіаХіму було виділене двоповерхове приміщення по вул. Кірова, який став центром всієї оборонно-масової роботи серед молоді району. Тут працювали гуртки й секції з вивчення гвинтівки і кулемета, топографії, надання першої медичної допомоги, відбувалися підготовка до складання нормативів ГПО та кінних змагань. Тут же були організовані курси інструкторів для активістів первинних осередків. Окремо варто відзначити підготовку жіночих груп з питань протиповітряної та протихімічної оборони, а сільський лікар Д.К. Маєвська⁹ напередодні війни підготувала велику групу санітарок.

Попри декларовану добровільність, ТСОАвіаХім було воєнізованим формуванням, покликаним головним чином здійснювати первинний вишкіл кадрів для Збройних Сил. Крім того, з 1935 р. підготовка населення з питань протиповітряної оборони та протихімічного захисту набула широкого розмаху і мала здійснюватися у складі добровільних формувань Місцевої протиповітряної оборони (МППО). Постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 08.08.1935 р. підготовка населення до здачі нормативів на значок «Готов к ПВХО» (з протиповітряної та протихімічної оборони), як і організація формувань МППО, були оголошені завданнями ТСОАвіаХіму.

27.08.1940 р. Центральна Рада ТСОАвіаХіму прийняла постанову «Про перебудову військового навчання членів ТСОАвіаХіму». Почався перехід від гурткової системи до занять у навчальних підрозділах. Були сформовані групи, команди та загони. Курсанти мали влучно кидати гранату, стріляти, вміти копати шанці, користуватися протихімічними і санітарними засобами, володіти знаннями та навичками з протиповітряної оборони. Вагомим заохоченням для тогочасної молоді були якісно виготовлені нагрудні значки оборонного товариства, котрі вручалися після складання нормативів відповідних комплексів. Найпоширеніші з них – ГТО (ГПО) («Готов к труду и обороне») та «Ворошиловський стрелок» мали два ступені. Норми на значок «Ворошиловський стрелок» II ступеня необхідно було виконувати

виключно з бойової гвинтівки. Для школярів існував знак «Юный ворошиловский стрелок». Їх носили не тільки юнаки та дівчата – школярі, студенти, військовослужбовці, але і багато осіб старшого віку.

Враховуючи особливості завдань Місцевої протиповітряної оборони, РНК СРСР 07.10.1940 р. прийняла рішення про передачу МППО у відання НКВС. Виходячи з цього, дещо пізніше ТСОАвіаХім стане базою і для формування розвідувально-диверсійних груп.

Професія льотчика в СРСР 1930-х рр. без перебільшення була культовою. Проте у м. Путивлі, віддаленому від авіаційних і промислових центрів, вона залишалася недосяжною для юнаків і дівчат. С.В. Руднев зробив майже неможливе: поїхав у Конотопський аероклуб і домовився про створення в Путивлі його філіалу. У ньому почали вчитися 40 учнів плодоовочевого технікуму, педагогічного училища, старшокласники середніх шкіл. За ініціативи С.В. Руднева навесні 1940 р. на зібранні членами Путивльської районної ради ТСОАвіаХіму кошти були придбані три учбові літаки «У-2». За містом був обладнаний аеродром, на якому тренувалися курсанти, що вчилися у вільний від роботи час на курсах пілотів, організованих при районному Будинку оборони. Викладачі з Конотопу читали лекції з матеріальної частини, аеронавігації, метеорології тощо. Руднев особисто проводив заняття з вивчення військових статутів. Крім цього, викладалися інші загальновійськові дисципліни. Вже через рік 35 курсантів аероклубу здійснили перші польоти¹⁰.

Завдяки заповзятливості Руднева, на р. Сейм було відкрито водну станцію, що мала сприяти підготовці з воєнно-морської справи. Школярі Путивльської середньої школи № 1 до урочистостей спромоглися збудувати човен, що міг ходити не лише на веслах, а й під вітрилами. Пізніше Сеймом, Десною та Дніпром на ньому було здійснено перехід за маршрутом Путивль-Київ¹¹.

Тсоавіахімівський значок «Ворошиловський всадник», запроваджений 02.06.1936 р., виготовлявся з бронзи, вкритої сріблом і емаллю, а тому був особливо привабливим. Менша поширеність цієї відзнаки пояснювалася тим, що навчання з кінного спорту вимагало недешевої матеріальної бази. У ряді великих міст СРСР – Москві, Ленінграді, Києві, Ростові, Ярославлі та інших були створені кінно-спортивні школи, як у системі ТСОАвіаХіма, так і в спортивних товариствах «Динамо», «Спартак», «Буревісник».

Саме тому ще одним вагомим досягненням Путивльської районної ради «ТСОАвіаХіму» стали «ворошиловські вершники» колгоспу «Вільний шлях» с. Воргол (тепер Кролевецького району Сумської області), яких готував колишній кавалерист Д.В. Лавринець. С.В. Руднев зробив цей низовий колектив оборонного товариства опорно-показовим у районі. Навіть з точки зору сучасних вимог перешкоди, визначені програмою нормативів, достатньо серйозні. Крім того, виконання такої програми було можливе лише зі стройовими кінями, а не із селянськими конячками, та за наявності належної матеріальної бази. Нормативи склалися з восьми розділів: догляд і збереження коня, кінське спорядження, верхова їзда (рух верхи, подолання перешкод у манежі, польова їзда, перехід на відстань 10 км по складній місцевості), тактична підготовка, стрілецька справа, володіння холодною зброєю, вольтижировка¹² (джигітовка), застосування протигазів (у т. ч. для коня – рух кроком і риссю у протигазі). Основна увага приділялася підготовці стройового коня, стрибкам, стрибкам з перешкодами і дистанційним пробігам. Жінки замість вольтижировки та рубання шаблею складали заліки із санітарно-ветеринарної служби та зі служби зв'язку. Виконання нормативів вимагало знання «Устава внутрешней служби РККА», «Строевого устава конницы РККА», фахових посібників із кавалерійської тактики, володіння вогнепальною зброєю на рівні нормативу «Ворошиловского стрелка» I-го ступеню, навичками «Будь готов к ПВХО». Окремо у посібнику відзначалося, що «звание «ворошиловского всадника» получает только член Осоавиахима, являющийся ударником на производстве (в социалистическом сельском хозяйстве) и выполняющий свои обязательства перед государством и своим колхозом (совхозом, предприятием)»¹³.

Регулярні змагання кавалеристів Путивльщини, що проходили в присутності великої кількості людей і представників військових частин, включали рух по азимуту, рубання лози. Про воргольських кавалеристів довідався К.Є. Ворошилов і первинний колектив ТСОАвіаХіму колгоспу був нагороджений Почесною грамотою наркома оборони СРСР. В цілому, за показниками оборонно-масової роботи за 1940 р. Путивльська райрада ТСОАвіаХіму, яку очолював С.В. Руднев, зайняла перше місце на Сумщині¹⁴.

Цікавим є той факт, що влітку 1941 р. Руднев, як голова райради ТСОАвіаХіму, планував про-

ведення масових учбово-тактичних навчань із залученням піхотних, кавалерійських і навіть танкових підрозділів РСЧА. Вони були призначені на кінець червня¹⁵. Але, як відомо, 22 червня почалася німецько-радянська війна.

З огляду на необхідність мобілізації МППО на ефективне вирішення завдань, що постали з нападом нацистської Німеччини на Радянський Союз, РНК СРСР ухвалила постанову від 02.07.1941 р. «О всеобщей обязательной подготовке населения к противовоздушной обороне». Відповідно їй, всі радянські громадяни від 16 до 60 років мали оволодіти необхідними знаннями з МППО. Крім того, чоловіки від 16 до 60 років і жінки від 18 до 50 років зобов'язані були перебувати в групах самозахисту. Відповідальність за організацію загальної обов'язкової підготовки населення покладалася у т.ч. на ТСОАвіаХім.

Маловідомим фактом залишається участь С.В. Руднева в організації Путивльського винищувального батальйону. Подібні воєнізовані добровольчі формування радянських громадян існували на початковому етапі радянсько-німецької війни. 24.06.1941 р. вийшла постанова Ради Народних Комісарів СРСР «Об охране предприятий и учреждений и создании истребительных батальонов». В ній наказувалося наступне.

При міських, районних і повітових відділах НКВС, дислокованих у прифронтовій смузі, створити винищувальні батальйони чисельністю 100-200 осіб з числа перевіреного партійного, комсомольського та радянського активу, здатного володіти зброєю. Начальниками батальйонів призначити надійних оперативних працівників НКВС і міліції. Кожне формування озброїти двома ручними кулеметами, гвинтівками, револьверами і при можливості гранатами, які, за заявками НКВС, мусить виділити Наркомат оборони. Винищувальним батальйоном надати право використання в необхідних випадках усіх видів місцевого зв'язку і транспорту (автомашини, мотоцикли, велосипеди, коні і підводи тощо)¹⁶.

Одночасно наказувалося організувати групи сприяння (самооборони) по 10-20 осіб. У всіх селах під керівництвом голів сільських рад мали створюватися штаби самооборони. Вони ж керували і групами сприяння винищувальному батальйону, на які покладалося здійснення спостереження за можливою висадкою повітряних десантів противника та участь у їх ліквідації¹⁷.

Підготовкою батальйонів і координацією їхньої діяльності переймалися спеціальні шта-

би, що створювалися при районних відділах, обласних і республіканських управліннях НКВС. Загальне керівництво винищувальними батальйонами здійснював Центральний штаб при НКВС СРСР. Як вже зазначалося, особовий склад складався головним чином із представників партійного та радянського активу, а також із добровольців, що не підлягали призову до діючої армії. У кожному адміністративному районі області формувалася один винищувальний батальйон, чисельністю від 30 до 500 чол., найчастіше 100-200. Крім того, у багатьох селах створювалися т. зв. допоміжні групи або групи сприяння. Формально, за армійським зразком, батальйон мав ділитися на роти. В реальності, з огляду на обмежену кількість особового складу, вони склалися із взводів і відділень. Переважно це були піхотні підрозділи, забезпечені легкою стрілецькою зброєю.

Бійці винищувальних батальйонів вели боротьбу з диверсійними та парашутно-десантними ворожими групами, патрулювали вулиці населених пунктів, забезпечували охорону військових об'єктів і тилових комунікацій фронтових частин, підприємств, мостів, залізниць, складів, а також сприяли евакуації державного майна та цінностей, ретельно стежили за світломаскуванням у населених пунктах. Зазвичай несення служби здійснювалося у формі чергувань, а особовий склад винищувального батальйону продовжував виконувати свої посадові обов'язки за основним місцем роботи. Добовий наряд, час і кількість чергувань регламентувалися керівництвом формування. У разі потреби батальйон піднімався по тривозі. Не зважаючи на щільне завантаження, паралельно з чергуваннями здійснювалося навчання з військової підготовки. Із наближенням фронту посилювалися нічні чергування, батальйони переводилися на казармений стан. Пізніше винищувальні формування приймали участь в оборонних боях, використовувалися для поповнення частин РСЧА, на їх базі створювалися партизанські загони¹⁸.

Як вище зазначалося, зазвичай командирами винищувальних батальйонів призначалися оперативні співробітники НКВС, військ НКВС або начальники районних відділів міліції. Путивльський же батальйон фактично формувалася на базі районної ради ТСОАвіаХіму: С.В. Руднев став начальником батальйону, а директор Путивльської середньої школи № 2 Базима – начальником штабу. Призначення на таку відповідальну посаду особи, що мала у партійній обліковій картці відмітку про участь в опозиції, напевно можна пояс-

нити лише відсутністю у невеликому провінційному містечку кадрів з належною підготовкою, що після хвилі репресій 1937-1938 рр. було явищем цілком зрозумілим. Зрештою, і біографія Григорія Яковича Базими, що працював у районному ТСОАвіаХімі на громадських засадах, теж не вирізнялася ідеальністю – під час Першої світової війни він отримав офіцерський чин прапорщика, а згодом дослужився до штабс-капітана.

Крім вищезазначених функцій, Путивльський батальйон відповідав за охорону стратегічно важливих мостів – у першу чергу через рр. Сейм і Клевень, за патрулювання м. Путивля та головних районних шляхів.

Необхідно наголосити, що серед протипіхотних і протитанкових гранат, котрі надходили на озброєння винищувальних батальйонів, переважали сучасні зразки. Крім того, у населених пунктах збиралися порожні пляшки, що начинялися запалювальними речовинами. Основне ж озброєння та спорядження батальйонів було переважно застарілим: російські гвинтівки Мосіна зразка 1891 р., англійські ручні кулемети «Льюїс» та гвинтівки під патрон 7,62x54, польські трофейні карабіни «Маузер», старі французькі шоломи Адріана. Відомо, наприклад, що у жовтні 1941 р. загіг С.В. Руднева, направлений через лінію фронту до Спадщанського лісу, був озброєний англійськими гвинтівками, мав 50 кг вибухівки (тротилу), 20 пляшок горючої суміші та 30 ручних гранат¹⁹.

Наказом НКВС СРСР від 26.08.1941 р. організація і керівництво бойовою діяльністю винищувальних батальйонів, партизанських загонів і диверсійних груп, а також зв'язок із винищувальними батальйонами, які перейшли на становище партизанських загонів, а також із партизанськими загонами і диверсійними групами, що опинилися у ворожому заплілі, покладалася на оперативні групи НКВС²⁰, реорганізовані у 4-ті відділи територіальних управлінь. Опергрупи додатково мали здійснювати агентурну і військову розвідку в районах дій партизанських загонів і диверсійних груп, розвідку ворожого тилу і місць можливої переправи партизанських загонів, забезпечувати партизанські формування зброєю, боєприпасами, технікою, продовольством, спорядженням і одягом.

Таким чином, можна зробити висновок, що напередодні та на початку радянсько-німецької війни 1941-1945 рр. в СРСР здійснювалася широкомасштабна мілітарна підготовка населення. Однак, з ряду об'єктивних і суб'єктивних при-

чин у подальшому виявилася малоефективною. Натомість досвід і наполегливість С.В. Руднева не в останню чергу спричинили успішне роз-

гортання в Путивльському районі партизанського руху, котрий згодом перетворився на найбільш успішне регіональне партизанське з'єднання.

Джерела та література

1. Галузевий державний архів СБУ, спр. 75129 ф.п., т. 2, арк. 39.
2. *Невежин В.* “Если завтра в поход...”. – М.: Яуза, Эксмо, 2007. – С. 82.
3. *Стецюра В.* Тсоавіахімівців очолив Руднев / Червоний промінь. – 14 грудня 1976.
4. Товариство сприяння обороні, авіаційному і хімічному будівництву (Тсоавіахім) (1927-1948) – громадсько-політична оборонна організація, створена на основі “Общества содействия обороне СССР” (1926), “Доброхим” та ін. Попередник ДТСААФ. Маються на увазі пам'ятні стели, встановлені у м. Путивлі на будинках, у яких мешкав і працював С.В. Руднев (автор – С.П. Тутученко).
5. *Кириченко М.* Життя, як спалах зірки / Голос України. – 27 лютого 1999. – № 37 (2039). – С. 3.
6. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. П-4, оп. 1, спр. 68, арк. 31.
7. Гвамберідзе Григорій (Георгій) Новейович – заступник голови Путивльської районної ради ТСОАвіаХіму з бойової підготовки у 1940-1941 рр. У 1950-х рр. – співробітник Кіровоградського Навчально-авіаційного центру ДТСААФ.
8. Фізкультурний комплекс ГТО (ГПО) («Готов к труду и обороне СССР») – державна система програмно-оціночних нормативів і вимог з фізичного розвитку та підготовленості різних вікових груп населення СРСР, запроваджена у 1931-1934 рр. (зміни 1940, 1947, 1955, 1959, 1965 рр.). В основу покладено Військово-спортивний комплекс – аналог IV ступ. ГПО (1972).
9. Маєвська Діна (Надія?) Казимирівна – сільський лікар, згодом очолювала медичну службу партизанського з'єднання Ковпака-Руднева.
10. *Палажченко О.* Подвиг комісара: Повесть. – К.: Політвидав України, 1989. – С. 355; *Стецюра В.* Їх вчив комісар Руднев / Ленінська правда. – 15 жовтня 1976.
11. *Стецюра В.* Тсоавіахімівців очолив Руднев. Вказ. праця.
12. Вольтижировка (від франц. Voltiger – пурхати, літати) – один із видів кінного спорту. Спортсмен виконує комплекс спеціальних гімнастичних вправ одночасно із рухом коня.
13. Ворошиловский кавалерист. Учебное пособие для кружков и клубов ворошиловских кавалеристов / Сост. Л.Л. Федоренко. – М.: Изд-во Центрального совета ОСОАВИАХИМа СССР, 1950. – С. 13-16.
14. *Стецюра В.* Їх вчив комісар Руднев. Вказ праця.
15. *Палажченко О.* Вказ. праця. – С. 366.
16. Органы госбезопасности СССР в Великой Отечественной войне. Т. 2. Кн. 1 «Начало 22 июня – 31 августа 1941 года». М.: «Русь», 2000. – С. 64-65.
17. *Биленко С.В.* На охране тыла страны: Истребительные батальоны и полки в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. – М.: Наука, 1988. – С. 24.
18. *Смирнов И.А.* Батальон истребительный // МВД России. Энциклопедия / Некрасов В.Ф. и др. – М.: Объед. редакция МВД России, 2002. – С. 44.; Великая Отечественная Война 1941-1945 гг. Словарь-справочник. – М.: Политиздат, 1985. – С. 195.
19. ДАСО, ф. П-4, оп. 3п, спр. 1, арк. 14.
20. Оперативні групи по боротьбі з парашутниками десантами і диверсантами противника у прифронтовій смузі створені Наказом НКВС СРСР від 25.07.1941 р. Загальне керівництво здійснювалося Центральним штабом винищувальних батальйонів (П. Судоплатовим, Н. Ейтінгон і Ш. Церетелі).

Олег Корниенко

Участие С.В. Руднева в создании оборонительных формирований Путивльского района Сумской области накануне Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.

В статье рассматривается участие С.В. Руднева в становлении Путивльской районной организации ОСОАВИАХИМа Сумской области и формировании местного истребительного батальона в 1940-1941 гг.

Ключевые слова: истребительный батальон, оборона, ОСОАВИАХИМ, Путивльский район, Сумская область, С.В. Руднев.